

Imre László

Értékrend és módszer

Greza Ferenc Németh László-tanulmányai

Greza Ferenc értékrendjében (négy évtized során) kevés módosulás érzékelhető, témája és módszere annál változatosabb feladatokhoz igazodott. Nem is csoda, hiszen jó darabig kétségesnek érezhette, hogy milyen és mekkora méretű tudományos tevékenységre nyílik lehetősége. (Én magam 1963-as hódmezővásárhelyi érettségim után minden évben – sőt olykor évente többször is – belátogattam a Bethlen-gimnáziumba, s – emlékezetem szerint – a hetvenes évek elején, amikor a tervei felől érdeklődtem, mosolyogva válaszolta: én már inkább olvasni szeretek, mint írni. Szerencsére nem így történt, éppen a hetvenes évek derekán fogott hozzá, hogy szisztematikusan dolgozza fel Németh László vásárhelyi éveit.)

Az indulás egyértelműen tudományos pályát ígért. Debreceni professzorom, Barta János több évtizeddel később is emlékezett Juhász Gyula máramarosszigeti éveiről szóló, kiemelkedően sikeres tudományos diákköri dolgozatára. Ez a szereplés már magában is nagy reményekre jogosított. Végzős hallgatóként és kezdő középiskolai tanárként részt vett a Juhász Gyula kritikai kiadás munkálataiban, ami nem kevesebbet jelent, mint hogy örök időkre (vagy legalábbis mindaddig, amíg magyar nyelv és kultúra létezni fog) marandó értéket képviselnek az általa sajtó alá rendezett kötetek. Az Akadémiai Kiadónál 1964-ben (32 éves ekkor) jelent meg szigorú életrajzi és filológiai adatfeltáráson alapuló, *Juhász Gyula egyetemi évei* című kismonográfiája.

Vásárhelyi tanárként is a szegedi egyetem irodalomtörténeti tanszékének a vonzaskörébe tartozik, a szegedi *Tiszatáj* című irodalmi folyóirat rendszeresen foglalkoztatja. De a *Csongrád Megyei Hírlapban* is sokat publikál már 1961-től: pl. *Juhász Gyula a vásárhelyi majolikáról, Móra Ferenc és Vásárhely, Bródy Sándor és Ady Endre Vásárhelyről*. A textológia és a kritika mellé tehát a helytörténeti stúdiumok társulnak, ami arra mutat, hogy a hamarosan (1962-ben) a Bethlen-gimnázium igazgatói pozíciójába kerülő Greza Ferenc nem zárkózik el sem a közéletiségtől, sem a vásárhelyi múlt feltárásától.

A fordulatot itt a Németh László-téma hozza, amely az első kötetel, az 1979-ben a Szépirodalmi Kiadónál megjelent *Németh László vásárhelyi korszaka* című monográfiával helyi kötődésű, ám mégis egyetemes jelentőségű. Ma már csak kevesen emlékeznek arra, hogy Németh Lászlót nemcsak a legnagyobb hazai írók közé sorolják ekkor (életműve már a hatvanas években, tehát életében, szigorlati tananyag az egyetemi magyar szakon), hanem ígéretes – bár utóbb kudarccal végződő – szervezkedés eredményeképpen a Nobel-díjra javasoltak szűkebb körébe is bekerül. Hódmezővásárhely, a Dél-Alföld, a vidék egyfelől, s egy valóban európai rangú életmű másfelől. Ez a szerencsés találkozás az, ami azután Greza Ferencet másik két könyvéhez is elsegíti: 1985-ben jelenik meg a *Németh*

László háborús korszaka, s időben utoljára, 1990-ben a legkorábbi periódussal foglalkozó: *Németh László Tanu-korszaka*. A kandidátusi, illetve a nagydoktori fokozat hamarosan főiskolai, majd egyetemi tanárrá teszi.

Természetes, hogy a Németh László-életműben gondolkodó monográfia-építés a filológiai adatközléstől eltérő módszert igényel, az értékrend mégis csekély mértékben változik. A tényfeltárás mind teltebb, mind kiérleltebb formában nő olyan szintézissé, ami már nem egyszerűen számba veszi a Németh László-alkotások művészi és erkölcsi problematikáját, hanem egyértelműen arra törekszik, hogy az életmű nemzetpedagógiai építményként szolgálja az akkori jelen, s a későbbi jövő minőség centrikus perspektíváját. A *Mikszáth Kálmán és a vásárhelyiek*, a *József Attila városunkban* típusú cikkei is sok mindent hordoztak a puszta levéltári vagy sajtótörténeti felfedezésen túl. A Németh László-kutató Grezsa Ferenc mégis más „légtér”-be lép: egy kultúra, sőt egy nemzet egésze lesz viszonyítási pont. Az is igaz, persze, hogy a pálya első két évtizede nélkül nehezen volna elképzelhető ez a kibontakozás.

Kiskunmajsa, a szülőföld, Kecskemét, a középiskola, Szeged, az egyetemi évek, Hódmezővásárhely, a választott tájhaza öröksége mind-mind arra ösztönzi, hogy egy szűkebb haza élményében éljen át össznemzeti sorsot, egy időben és térben tágabb haza feladatait és lehetőségeit gondolva végig. A *Házavató Mezőszilason* című írásában ugyan Németh Lászlóról beszél, de talán önnön tapasztalata és küldetéstudata is hangot kap szavaiban: „*Erkölcsei tanítása a »nagy család« pedagógiai étoszában és a magyarság sorskérdései iránti elkötelezettségérzésében foglalható össze. Szilas egyszersmind az írói mitológia születési helye. A mezőföldi tájhozát a Kalevala föld- és levegőistenei lakják, akik az embert a realizmus szigorának és az utópia varázslatának kettősségére nevelik.*”

Az értékrend tehát csekély mértékben változik, de a monográfia-teremtő ambíció és a Németh László-életmű összeurópai sugallatai mégis eltávolították a helytörténeti forrásoktól és a Juhász Gyula-textológiától. Nem véletlen, hogy ebben az egyetemesebb igényben és témában talál országos szövetségesekre a nyolcvanas években az akkor úgy mondott népi, nemzeti irodalmárok és barátai körében, Czine Mihályban, aztán a debreceniekben, Görömbei Andrásban, Márkus Bélában. (Magamat azért nem említem, mert örök büszkeségem, hogy én már tizenévesen a legnagyobbak között láttam.)

Ennek a szintemelkedésnek nyilvánvalóan voltak további szubjektív és objektív tényezői. Talán kora gyermekkorától azonosult a népi íróknak a parasztságba mint megtartó erőbe vettet bizalmával. Aztán szerepe lehetett a Németh László „közvetett testközelség”-ének. 1957-ben, amikor először lép a Bethlen-gimnázium tanári szobájába, még tíz év sem telt el Németh László távozása óta, tehát személyes varázsának még nem tűntek el a nyomai. Az író kollégái és barátai, a Sipka házaspár, Körtvélyessy László, Szabó Imre sok mindent továbbörökítettek nagyképűség nélküli tudományihletéből. A második világháború utáni évek szörnyű pusztulás- és megalázottság-élményéből is származtatható a felelősségérzet: ezen a nemzetben semmi más nem segíthet, csak a tanulás, a tisztesség, a tudás, az erkölcs. (Ami – persze – egybeesett a török hódoltság óta keserves, de sikeres létharcot folytató kálvinista iskolák szellemével.) Különös, de jellemző részletkörülmeny, hogy a vásárhelyi „elefánttemető”-t (ahogy az *Égető Eszter* a különcé torzuló tehetségeket jellemzi), Pákozdy Ferenc, Tölcséry István, Péczely Attila, Szabó András sorsát már-már a maga csapdájaként (a szellemi kiválóság vidéki elkallódásaként) élheti meg Grezsa Ferenc.

E szubjektív okok mellett az maga, ha valaki éveken át Németh Lászlót olvas, azt jelenti, hogy folyamatosan a filozófia és tudománytörténet közelébe kerül. Sőt: még a Németh László elolvasandó vitapartneri is lángelme közeli szellemek (Szekfű Gyula, Lukács György), tehát a folyamatos erőfeszítés szükségképpen hoz magával szellemi emelkedést. Ez a nívó már-már kötelezővé teszi, hogy több száz évnyi magyar kultúra, s a XX. századi

Európa mint viszonyítási pont biztosítsa a Németh László-életmű betájolását. Az értékrend tehát nem sokat módosul, mégis tágasabb és elevenebb lesz szerzőnk gondolkodása. A Németh Lászlóról szóló tanulmányok szövegéből is kivehető a személyes közel kerülés a nagy íróhoz, akár sorspárhuzam formájában. *A megmentett gondolatokról* például azt írja, hogy „dokumentuma annak, hogy a tanulmányíró fegyverzete – a vásárhelyi pedagógia rejtett vívőleckéinek is köszönhetően – a hallgatás éveiben sem rozsdásodott be.” Nos, a tanítás „vívőleckéi” Grezsa tanulmányírói fegyverzetét sem hagyták megrozsdásodni, akár gondolt erre a fogalmazás közben, akár nem.

Ha Grezsa Ferenc tanulmányírói módszerét és színvonalát kívánjuk jellemezni, akkor a róla alkotott portré elemei nem sokban fognak különbözni az általános kritériumoktól: olvasottság, műérzék, elméleti felkészültség, fogalmazási készség. Alighanem Németh László hatása a képies, metaforikus fogalmazás elszaporodása az életmű második felében, ami nem tiltott, de nem is túlságosan gyakori a tudományos értekező prózában. Pl. *„Kányádi Sándor Bartók-versei az összetett kompozíció Szilágyi Domokos-i nagy lélegzetvétele helyett aforizmatikus tömörségűek, puskalövészerűek.”* Egyre gyakrabban köti össze felismeréseit a kor meghatározó kérdéseivel. Komolyan vette azt, hogy Németh László műfajai nem vizsgálhatók elszigetelten, csak az életmű általános törvényszerűségeihez igazodva. (Követve a jó orvos példáját, aki nem tud véglegesen mondani az emésztőszervek vagy a légzőszervek működéséről, míg nem veszi figyelembe az érrendszer és a vázrendszer adottságait.)

Rámutat, hogy Németh László regényműfaja, annak esztétikai struktúrája előbb gondolati modellként születik meg, s így bomlik elbeszélésregényre és tudatregényre. A pályakezdő Németh próbálkozásai a lírával és a novellával nem hordozzák magukon az igazi nagyság jeleit, ehhez gondolati érésre és műfaji differenciálódásra volt szükség. Azt sem tagadja szerzőnk, hogy eme felismeréshez Ady pályájának kulcsa vezette el, azaz a tudományos módszertan nyelvén az analógia, a természettudományok egyik legrégebbi, s legbeváltabb eljárása. (És most egy személyes emlék, ami talán hiányozna a tudós Grezsa portréjából: a tanulószobán valamelyik kissé naiv – tehát nem zavarba hozni szándékozó – tanuló leány azzal a kéréssel fordult a tanári asztal mellől felügyelő, s természetesen könyveibe mélyedő Grezsa Ferenchez, hogy mivel az ő osztálytársai most nincsenek itt, segítene neki a matematikapélda megoldásában. Grezsa tanár úr nem förmedt rá, szokása szerint rámeresztette szemét, aztán egy pillanatra a távolba tévedt tekintete, átvette a füzetet, hajába túrt, s egykettőre megtalálta a megoldást. Ekkor győződhattünk meg arról, hogy nemcsak művészet kedvelő, nagy olvasó felügyelő tanárunk van, hanem aki annak idején a reál tárgyakból is kiemelkedő lehetett.)

Az Ady-analógia lényege ez: *„A líra hasonló funkciót tölt be Németh László pályáján, mint Adyén a publicisztika: pályanyitó műfaj, a dilettantizmusból való kiemelkedés alkalma. A prózáiról Németh versekben készül el, mint a költő újságcikkekben.”* Itt és máshol is nyilvánvaló: Németh László gondolatvilága, hihetetlenül gazdag, sokarcú szellemi öröksége a fogékony és vállalkozó kedvű irodalomtörténész-utódnak mintegy segítségére siet. Németh László gondolata alkalmas arra, hogy Grezsa Ferenc önnön hivatását tisztán láthassa: *„Nálunk a művek megszületnek, de elmarad az a kritikai munka, amely a nemzeti műveltség részeként az olvasók tudatába építi őket.”* Hozzátehetjük a mából nézve: ha nem maradt volna el, ma kevesebb korrupció, nagyotmondás, kulturálatlanság nehezítené Magyarország amúgy sem könnyű sorsát.

Nem hiányzik Grezsa Ferenc Németh Lászlóról szóló monográfiáiból és tanulmányai-ból a vitázókedv sem. De sosem durva, sosem ingerült. Azt írja például, hogy Németh László nagy gondolkodó volt, de *„nem annyira a felfedező, mint inkább a szintéziszeremtők fajtájából, akinek eredetisége főképp művének szerkezetében rejlik, nem pedig elemeiben.”* E megál-

lapítás rejtett polémia azokkal, akik azt állítják, hogy ha kivonjuk Németh László esszéiből mindazt, amit Szabó Dezső, Rousseau, Tolsztoj, Ortega, de főképpen Spengler-től *A Nyugat alkonya* már elmondott, akkor alig marad valami társadalombölcseleti nóvum. Grezsa ellenvetése: Németh nagysága valóban nem az egyes elemek eredetiségében keresendő, hanem az említett gondolati vonulatok oly értelmű összerendezésében, amire a Trianon utáni Magyarországnak életbevágóan volt szüksége.

Németh László enciklopédikus világképének értelmezésében nagy segítségére volt Grezsa Ferencnek bámulatós világirodalmi ismeretanyaga. (S megint két személyes emlék: nem szakszerű helyettesítésre küldték be a mi lármázó osztályunkba. Elkezdett mesélni a középkorról, a régi egyetemekről, azok autonómiájáról, hogy oda rendőr, katona be nem tehetette a lábát, hogy a diákok ágyúval lőttek kifelé, ha akartak, mégsem eshetett bántódásuk. Vajon miért erről beszélt? Talán a tanintézmények valamikori önállósága, megbecsültsége iránt akart nosztalgiát ébreszteni 1961-ben? S honnan és miért olvasott ennyit a középkorról, amiről soha egy sort sem írt? Egy másik emlék: már felnőtt fejjel nyaranta is be-belátogattam a gimnáziumba, s bekukkantottam Imolya tanár úrhoz, aki szokás szerint nem ért rá, legfeljebb néhány stósz könyvet cipeltetett fel velem, miközben dohogott, hogy a frissen megjelent Hemingway-novelláskötet nincsen meg, nyilván az igazgató Grezsa Feri kapta fel és vitte el. Természetesen Hemingwayről se írt soha Grezsa, de egy morfinista szenvedélyével elégitette ki csillapíthatatlan olvasási vágyát.) Ez a páratlan olvasottság (arról is meggyőződhettem, hogy amit elolvasott, nemigen felejtette el) tehetette a *VII. Gergely*, az újkori tudományosságról szóló és más Németh László-írások értő olvasójává. Világirodalmi tájékozottsága aztán tényleg nélkülözhetetlennek bizonyult. Ha például fanyalogva nyilatkoztak Németh László szentjeiről, s lebecsülően utópiáiról, szakszerű érveléssel mutatott rá arra, hogy milyen halovány maradna a középkor irodalma, ha a legendákat, a szenteket csak a ráció fényénél vizsgálták volna. És milyen szegény lenne az angol irodalom utópiák nélkül. S valóban, Morus Tamás vagy Swift máig meghatározója az angolszász szellemnek.

Akik jelen voltak Grezsa Ferenc kandidátusi védésén, emlékezhetnek rá, hogy opponensei, például Béládi Miklós, szemére vetették, hogy kontroll nélkül átveszi Németh önjellemző fogalmait (pl. „mítoszi csóva”), holott külső, objektív kritériumok alkalmazása elengedhetetlen feltétele a tudományos analízisnek. Kétségtelen, hogy módszere az azonosulás és az értéktudatosítás pozícióját teszi magáévá, s csak elvéve akadnak távolságtartó, kritikai észrevételei. Nyilván azért, mert elsősorban az életmű hatékonyságát és hasznosíthatóságát vélte aktuálisnak, nem apróbb-nagyobb ellentmondásainak, korhoz kötött egyoldalúságainak hangsúlyozását. Szentkuthy Miklós szerette volt szóvá tenni, hogy Németh László kedvelt fordulata a „nemzeti sorskérdések” tükörfordítása a német Schicksalsfrage-nak, a szellemtörténet alapkategóriájának. Ennek hangoztatása azonban gyengíthette volna azon gondolatok meggyőző erejét, amelyek a marxista-leninista, osztályalapú, optimista történelemmagyarázattal szemben a magyarság tragikus veszteségeit és a leendő veszedelmeket kijózanító ellensúly gyanánt szólaltatták meg.

Azzal is nyilvánvalóan tisztában volt Grezsa Ferenc, hogy a *Kisebbségben* meglehetősen igazságtalan képet ad a magyar kultúráról, hígmagyarnak nyilvánítva nemcsak Kazinczyt, de Kölcseyt is, Kazinczyban a diktátor-féltehetség Babits kártékony munkálkodásának modelljét ismerve fel. Természetesen sem Kazinczy, sem Babits nem volt diktátor-féltehetség, még ha tévedhetetlen végső órákulum sem, itt azonban Németh nyilvánvalóan Babitscsal való szakításához keresett történelmi illusztrációt. (Ne feledjük – s Németh maga is utal erre –, hogy személyes sértettségéből is el lehet jutni nagy felfedezésekhez.) Grezsa Ferenc azonban nem ezt a szubjektív beállítást emeli ki, hanem azt, hogy a *Nyugattól* való eltávolodás indulata kicsoda irodalomszervező energiákat és szemnyitó tanulmányokat

szabadított fel, ami azután a harmincas évektől szinte a hetvenes évekig nemzedékek és értékek sorát segítette csatasorba. Grezsa elsődleges célja tehát nem az igazság patikamérlegen történő méricskélése kellett legyen 1970-ben, 1980-ban, hanem olyan nemzeti és etikai értékrend sugalmazása, amely az egyre szabadabb szellemi légkörben korábban tiltott gondolatok működésbe hozásához vezethetett el.

A Németh László-életműben felmutatott (máig érvényes és nélkülözhetetlen) lényeg: *„a magyar kultúra műhelyeit óvni a nacionalista kérkedés gőzétől és a nemzeti közömbösség szétoldó megalkuvásától”*. Grezsát egy tragikus, de mégis diadalmas élet pátosza ihleti: a nagyság olyasfajta inspiráló ereje ez, ami a nagy feladat pártolására és vállalására ösztönöz. (Németh Lászlót sem érdekelte a program nélküli tragikum, csak a Széchenyi-féle nagyság, melynek esetén a tragikum a program kudarca, de a program feltétele is a tragikus nagyság bukásának.) S valóban: Németh László interpretátora azonosulni tudott a Németh László-i program tartópillérével, az emberi és közösségi jelentésben megfogalmazott üdvösségügy szolgálatával. Egy helyütt Pilinszkyt idézi, talán Németh Lászlót, talán önnön sorsát is a szellemi és erkölcsi kiválóság sebezhetőségével vetve egybe: hasonlók ők az ég madaraihoz, a teljes égbolt a hazájuk, de bárki golyója eltalálhatja őket.